

17. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresinde Dönüşüm ve Özgünlük: Bolu Sancağı Örneği

Change And Peculiarity in Provincial Administration in 17th Century: The Case of Bolu Sanjak

Ümit KATIRANCI

Geliş Tarihi (Received): 15.03.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 29.05.2024

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2024

Öz: Bu çalışma, 17. yüzyılda Bolu sancağına tayin edilen sancakbeylerine odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, devletin kriz ve değişim çağında, Bolu sancağına atanan idareciler ile bu bağlamda sancağın değişen idari düzenini ortaya koymaktır. Sancağa yapılan tayinler üzerinde merkezin taşra idaresindeki uygulamaları ortaya koyulmuş hem de sancağın kendine özgü sosyo-politik yapısının taşra idaresine yansıdığı vurgusu yapılmıştır. Bolu sancağı özelinde bir yandan merkezde yaşanan gelişmelere paralel olarak hem merkezden tayin olunan idarecilerin hem de dönem dönem güçlenen kapı halklarının sancak idaresinde varlığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında, Candaroğulları hanedanı soyundan beylerin ocaklık yoluyla sancağın idaresinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, sancağa atanan kişinin kimliği sancağın idare biçiminin de değişmesine neden olmuştur. 17. yüzyılda taşra idaresinde yaşanan dönüşüm hem merkez hem de taşra açısından sancak idaresi özelinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bolu, Taşra İdaresi, Candaroğulları, 17. Yüzyıl, Ocaklık

&

Abstract: This study focuses on the sanjakbeys appointed to the sanjak of Bolu in the 17th century. The study aims to reveal the sanjakbeys appointed to the sanjak of Bolu under the Anatolian Province at a time when the state evolved into an era of crisis and change, and the changing administrative order of Bolu sanjak in this context. Through, the practices of the centre in the provincial administration are revealed and it is emphasised that the unique socio-political structure of the sanjak was reflected in the provincial administration. In parallel with the developments in the centre, it has been observed that both administrators sent from the centre and the households of decentralised forces, which became stronger from time to time, were taking place in the administration of Bolu. In addition, it has been determined that the members of the Candaroğulları dynasty were in the administration of the sanjak through Ocaklık. Moreover, the identity of the person appointed to the sanjak led to a change in the form of administration of the sanjak. In the 17th century, the transformation in the provincial administration was evaluated both in terms of the centre and the provinces with a special focus on the sancak administration.

Keywords: Bolu, Provincial Administration, Candarogullari, 17. Century, Ocaklık

Atıf/Cite as: Katırançı, Ü. (2024). 17. Yüzyılda Osmanlı Taşra İdaresinde Dönüşüm ve Özgünlük: Bolu Sancağı Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 574-587. doi: 10.11616/asbi.1453621

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ümit Katırançı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, umit.katiranci@hbv.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin taşra idaresindeki dönüşüm, 17. yüzyıldan itibaren kendisini gösterir. Bunun en açık görüntüsünü taşra örgütlenmesinin temelinde duran sancaklarda ve bu sancakların yöneticilerinde bulmak mümkündür. Şöyle ki 15. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın sonuna kadar sancakbeyleri taşra idaresinde ön planda durmaktaydılar. Sonraki yüzyıla gelindiğinde sancakbeyleri yerini yavaş yavaş mutasarrıf paşalara bıraktılar. Buna neden olarak taşra idaresinin merkezinde duran sancakların yerini yavaş yavaş eyaletlere terk etmesi gösterilir (Kunt, 1978:116-118, 122). Sancakların yerini eyalete bırakması ve sancakbeylerinin yerine eyalet valilerinin ön plana çıkması merkezileşme sürecinin bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Barkey,2021: 117-118) Merkezi hükümetin taşradaki odağını sancaktan eyalete doğru kaydırması merkez dışı çevre bölgelerin yönetiminde yeni bir döneme girildiğinin göstergesiydi.

17. yüzyılın taşra idaresi açısından diğer bir özelliği de sancakların yönetim biçimlerinde yaşanan değişimlerdir. Sancakları yönetenlerin profillerindeki değişime göre, sancağın idaresinde de farklı uygulamalar görülmekteydi. Bu yüzyılda daha önceleri ilmiye mensuplarına gelir tahsisi şeklinde görülen *arpalık* uygulamasının kapsamı genişledi ve sancaklar, yüksek dereceli memurlara *arpalık* olarak verilmeye başlandı (İbnülemin Mahmud Kemal, 1926:276-283) (Gökbilgin, 1978:593-594) (Mantran, 1986:658) (Baltacı, 1991:392-393). Yine, sancaklardan bazıları *mîrî hâss* yapılarak voyvodalar eliyle idare edildi (Kılıç, 2021:154-155). Bazı sancaklar ise sultanın ailesine tahsis edilerek *paşmaklık* yapıldı² (Bowen, 1986:1079-1080) (Gökbilgin, 1979:333-334) (İpşirli, 2007:186-187). Ayrıca, farklı coğrafyalardaki sancaklar, o bölgenin yerel hanedanlarına *ocaklık* şeklinde verilerek bir tür ayrıcalık tanındı (Kılıç, 2021: 315-332). Başlarda vergi toplamaktan sorumlu olan muhassıllara idarî sorumluluklar da yüklendi. Böylece bazı sancaklar *muhassıllık* usulüyle tevcih edildi. (Özkaya, Akyıldız, 2020:18). Sancak gelirlerinin *iltizama* verilerek mültezimler eliyle idare edilmesi yöntemi de bu yüzyılın ortaya çıkardığı yeni bir uygulamaydı (BOA. A.RSK.d nr. 1529: 143) (Genç, 2000:154-158). Tüm bunlar, kişiye ya da devletin ihtiyacına göre statüsü değişebilen, istikrarsız görünen ve fakat pragmatik zihniyete sahip bir yönetim anlayışının varlığını göstermektedir. Buna zamanın ruhuyla veyahut da özgün yapıdaki yerelin yönetilme ihtiyacına karşın değişkenlik gösterebilen bir tür yönetsel uyumluluk denilebilir. Bu yüzyıldaki uygulamalar, bize, devletin merkezi idarenin içinde bulunduğu koşullara göre pragmatizm yaratmaktan ve bunu fiiliyata geçirmekten çekinmediğini gösterir. Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde, devletin taşra idaresinde birtakım şartlara uyum sağlama zihniyetinin diri olduğu sonucunu çıkarır ki anılan yüzyılda incelenen Bolu sancağının idarecileri tam da bu savı destekler niteliktedir. Bolu sancağında yukarıda anılan uygulamaların tamamı görülmektedir.

Bu çalışma, 17. yüzyılda Anadolu Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olan Bolu'nun yöneticilerini incelemektedir. Çalışmanın amacı -yukarıda bahse konu bağlamdan hareketle- klasik dönem sonrasında devletin taşrada hâkimiyet sağlamak adına ortaya koyduğu reflekslere yönetici atamaları bağlamında göz atmak ve bölgenin özgün dinamiklerini ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte, Bolu'nun önceki yüzyıllardaki sancakbeyi atamalarına odaklanan bir çalışmada, Osmanlı döneminde varlığını devam ettirdiği tespit edilen, beylik kurmuş soylu bir hanedan olan Candaroğulları ailesine mensup kişilerin sancağın idaresinde önemli bir söz sahibi olduğu sonucuyla karşılaşmıştı (Katırcı, 2022:89-100). Ortaya çıkan bu sonuca istinaden, kriz ve dönüşüm çağında -17. yüzyıl özelinde- sancağın yöneticileri açısından idaredeki bu özgünlüğün devamlılığının olup olmadığına bakılma gereği duyulmuştur. Bu amaç doğrultusunda, çalışma, -diğer bir anlamıyla- tarihi devamlılığın sorgulanması refleksiyle ve bütüncül bir bakış açısıyla taşra elitleri üzerinden -bölgesel farklılıkları da vurgulayarak- devletin taşra idaresini anlamlandırmaya yönelik bir katkı sunmaya odaklanmaktadır.

Böyle bir araştırma, döneme ait kaynak çeşitliliğini göz önünde bulundurmakla ortaya çıkabildi. Temelde 17. yüzyıla ait *ruus* kayıtlarının geniş kapsamlı bir taraması yapıldı. Bunun dışında *mühimme* defterleri ve dönemin çağdaş kaynaklarından da faydalanıldı. Yine de mükemmel bir listenin oluşması mümkün

² Bolu ve Niğbolu sancakları buna iyi birer örnektir. Na'îmâ Mustafa Efendi. (2014). *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn) Cilt IV*, 2. Baskı, (Haz.: M. İpşirli), Ankara: TTK Yayınları, s. 1083.

olmadı. Bu eksikliklere rağmen, yapılan araştırmalar sonucunda anılan yüzyıldaki idarecilere dair genel görüntü ortaya ıkarılabildi. Neticede araştırmanın ana öznesi yukarıda bahsedilen temellendirmelere olumlu bir örnek teşkil etti. Öncelikle Bolu sancağının idarecilerine dair kaynaklardaki bilgilere bibliyografik katkı sunularak açıklamalarda bulunuldu. Ardından tüm bunlar üzerinden bir değerlendirme yapılarak araştırmanın bulguları paylaşıldı.

Bolu, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafyaya epey yakın bir konumda bulunması sebebiyle, daha Osman Gazi devrinden itibaren Osmanlıların akınlarına maruz kalmıştı. Osman'ın oğlu Orhan Gazi devrinde bu akınlar devam etmiş ve şehir Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir (Aşıkpaşaoğlu, 1985:38,48). Bolu bu dönemde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın idaresindeydi. Bolu, bu dönemde Candaroğulları ile Osmanlılar arasında sınır şehri konumundaydı. Osmanlılar ile Candaroğulları arasındaki mücadele 1392'deki I. Bayezid'in diğer beylikler üzerine olan askerî harekâtı neticesinde son buldu (Taş, 2017:14-15). 1393 yılında I. Bayezid tarafından Anadolu Beylerbeyliği kurulunca, Bolu da Anadolu Beylerbeyliğine bağlandı ve bir sancak olarak statüsünü 19. yüzyıla kadar korudu. (Kılı, 2021: 61,197, 397)

Tahrir defterlerine göre Bolu sancağı 15. ve 16. yüzyıllarda Bolu, ağa, Dodurga, Ereğli, Gerede, Hızırbeğ İli (arşanba), Kıbrıs, Konrapa, Mengen, Mudurnu, Onikidivan, Taraklıborlu, Ulus, Viranşehir, Yedidivan ve Yenice olmak üzere 16 nahiyeden oluşuyordu (Katıranrı, 2022, 93) (Taş, 2017:17). 17. yüzyıla gelindiğinde şehrin 39 kazası bulunuyordu: Akaşehir, Aktaş, Amasrı, Bendereğli nam-ı diğer Ereğli, Bolu, ağa, arşanba, Devrek, Dirgene, Dörtdivan, Eflani, Gerede, Gölpaazarı, Hisarönü, İfraz-ı Yörükân-ı Bolu, Göçenos, Kıbrıs, Kızılbel, Konrapa, Mengen, Mudurnu, Onikidivan, Ovayüzü, Pavli, Samako, şihabüddin, Taraklıborlu (Borlu), Tefen, Dodurga, Ulakderesi, Ulus, Üskübü, Viranşehir, Yedidivan, Yenice-i Eflakan, Yılanluca, Yörükân-ı Taraklıborlu ve Zerzene. (Katıranrı, 2020:152-153).

2. 17. Yüzyılda Bolu Sancakbeyleri

17. yüzyıldaki idari dönüşümü açıklayabilmek için örnekleme olarak ele alınan Bolu sancağının idarecilerinin kimlikleri ve idare şekilleri bu bölümün konusudur. Anılan yüzyılın siyasi iklimi içerisinde taşra yönetiminin doğasının anlaşılması bakımından bu isimlere dair ayrıntılara yer verilmesi önem arz etmektedir. Sancak halkının kendine özgü sosyo-politik yapısının olduğunu vurgulamak için kimlikleri ön plana ıkarmak gerekir. Üstelik merkezdeki siyasi hadiselerin taşraya yansımaları da bunları tespit etmekle mümkündür. İşbu sebeplerle aşağıda anılan kişiler bu amaca hizmet etmek doğrultusunda ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Mehmed Bey

Bolu sancağını 17. yüzyılda yönettiği tespit edilen ilk isim Mehmed Bey'dir (BOA. İE.DH. 5/427). Mehmed Bey, Bolu'nun eski sancakbeyiydi ve mütekait (emekli) olarak Bolu'da ikamet ediyordu. Bolu'ya tayin edilen sancakbeyi seferde olduğundan onun yerine sancağın muhafazasıyla görevlendirilmişti (Akdağ, 1995: 423). Mehmed Bey'in idaresi Celali isyanları devrine (1603-1604 yıllarına) tesadüf etmekteydi. Mehmed Bey, Bolu'yu yönettiği dönemde halk ile karşı karşıya gelmişti. Görev yaptığı süre içerisinde Celalileri himaye ederek halka zulüm yaptığına dair şikâyetler İstanbul'a gönderiliyordu. Sipahi zorbalarını kapı halkına dâhil eden Mehmed Bey, hakkında yapılan tahkikatlara rağmen 1604 yılının sonlarına kadar görevde kaldı (Akdağ, 1995: 423-425). 24 Eylül 1604'te Bolu'ya eski bir vezir olan Kurd Paşa tayin edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1477: 26).

Kurd Paşa

Kurd Paşa, 17. yüzyılın tecrübeli devlet adamlarından biriydi. Mısır Beylerbeyliği'ne kadar yükselmişti (Es-seyyid, 2004: 564). Yaşlılığında kendisine Bolu sancağı *arpalık* olarak verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1477: 41). Onun dönemi, Bolu sancağında Celalilerin eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun yaşandığı bir dönemdi.

Celaliler, 1600'lü yıllardan itibaren Kastamonu ve Bolu dolaylarında şiddetli eylemlerde bulunuyorlardı³. Kurd Paşa'nın Bolu'ya tayini, Celalilere karşı tecrübesinden istifade edilmek amacını güdüyor olmalıdır. Bir yıl kadar Bolu'yu idare eden Kurd Paşa'nın yerine, 1605'te Mehmed Bey getirildi (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 75: 301/631).

Mehmed Bey

Mehmed Bey, Candaroğulları ailesinden Kızıl Ahmedli Mustafa Paşa'nın oğludur (Katırcı, 2022: 66). Mehmed Bey'in tayini, Osmanlı Devleti'nde "*Büyük Kaçgunluk*" yıllarına tesadüf etmekteydi. Celaliler nedeniyle ahali yerini yurdunu bırakarak daha güvenli olduğunu düşündükleri yerlere kaçıyorlardı (Akdağ, 1995: 488). Bu hadiseler olurken sancağın başına Mehmed Bey gibi köklü ve soylu bir kimsenin getirilmesi, bu tayinin amacını anlamlı bir hâle getirmektedir. Candaroğlu hanedanından birisinin Celali isyanları sırasında Bolu'ya tayini, devletin yerelde güçlü ve varlığını kanıtlamış bir hanedan mensubu aracılığıyla bölgedeki istikrarı sağlamaya çalıştığı anlamına gelmektedir. Nitekim, devletin bölgede yaşanan asayişsizliği bertaraf etmek için yerel güçlerden yararlanması olağandır. Mehmed Bey'in sancakbeyliği döneminde Bolu, Celali devrini atlattı. Mehmed Bey ise uzunca bir süre Bolu'yu yönetti. 1607 (BOA. A.DVNSM.MHM.ZYL.d, nr. 8: 35/146), 1609 (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 78: 835/2177), 1615 (BOA. MAD.d nr. 5726) ve 1617 (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 82: 3/10) yıllarına tekabül eden kayıtlarda Bolu sancakbeyi olarak Mehmed Bey görülmektedir. 13 Mayıs 1618 tarihli bir kayıttan Mehmed Bey'in sefere gittiği, seferden dönene kadar yerine ise Müteferrika zümresinden Mehmed isimli başka birisinin sancakbeyi tayin edildiği anlaşılıyor (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 82: 81/290). Bu takdirde Mehmed Bey'in sancakbeyliği, 1618 yılına kadar sürmüştür. 1618'de Müteferrika Mehmed Bey'in sancakbeyliği döneminden 1626'da Sultanzâde Osman Bey'in göreve geldiği döneme kadar kaynaklar suskundur.

Sultanzade Osman Bey

Sultanzâde Osman Bey, Damat Ferhad Paşa'nın oğludur. Bağdat seferinde görevliydi. Sefer sırasında İmam-ı A'zam'ın kabir ziyaretinden dönerken topla vurularak öldürüldü (Kâtib Çelebi, 2016: 637; Mehmed Süreyya, 1996: 1286). Osman Bey'in ölümünün ardından Bolu sancakbeyliğine Candaroğlu hanedanından bir başka isim Şemsi Paşa oğlu Mehmed Paşa getirildi.

Mehmed Paşa

16. yüzyılın meşhur şahsiyetlerinden ve Candaroğlu hanedanından Musahip Şemsi Ahmed Paşa'nın oğlu olan Mehmed Paşa'nın Bolu sancağını önce *arpalık* şeklinde tasarruf ettiği anlaşılmaktadır (BOA. A.DVNMHM.d nr. 84: 16/27; BOA. A.DVNMHM.d nr. 85: 73/611). 19 Ocak 1632 tarihine kadar Bolu'yu arpalık şeklinde idare eden Mehmed Paşa'ya bu defa da sancağın *ocaklık* olarak verildiği kaydedilmektedir (BOA. KK.d nr. 266: 51; BOA. C. DH. Nr. 12/6095: 20; Turan, 1963: 214).

Bolu'nun Mehmed Paşa yönetiminde *ocaklık* şeklindeki tasarrufu on ay kadar sürdü. Daha sonra, Mehmed Paşa'nın ocaklığı kaldırıldı ve görevinden azledildi, yerine 17 Kasım 1632'de Kör Hazinedâr lakaplı İbrahim Ağa, Bolu'ya sancakbeyi tayin edildi (BOA. KK.d nr. 266: 51).

Kör Hazinedar İbrahim Ağa

Abaza Mehmed Paşa'nın adamlarındandı. Cesaretiyle ön plana çıktı ve yükselerek bey oldu (Mehmed Süreyya, 1996: 784). 24 Nisan 1635'e kadar Bolu'daki görevine devam etti. Revan ve Tebriz seferine çıkan Sultan IV. Murad, Akşehir'den Konya'ya giderken yol üzerindeki Arkın isimli menzile geldiği sırada hakkındaki şikâyetler sebebiyle Karaman Beylerbeyi Burnaz Ali Paşa'nın başını kestirdi. Bunun üzerine Karaman Beylerbeyliği, Kör Hazinedar İbrahim Bey'e tevcih edildi. Bolu'ya da Sarhoş Mehmed Ağa getirildi (Zeyrek, 1999: 20).

Sarhoş Mehmed Ağa

³ Kurd Paşa'nın merkeze gönderdiği bir mektuba göre 1604 sonlarında Celaliler Bolu'ya baskın yapmışlardı. Kurd Paşa buna karşılık Düzce taraflarından 600 miktarı adam toplayarak karşı saldırıya hazırlanmaktaydı (Akdağ, 1995, 471-472).

Sarhoş Mehmed Ağa, Abaza Paşa'nın adamıydı. Kaynaklarda ismi "Sarhoş müsellim" olarak da geçmektedir (Zeyrek, 1999: 57b). Bolu'da iki yıl kadar sancakbeyliği yaptı. Bu süre zarfında halka zulmettiği hakkındaki dedikodular İstanbul'a kadar ulaştı. Üstelik Abaza Paşa isyanı sırasında Yeniçerileri de katletmekten geri kalmamıştı. Bunun üzerine dönemin sadrazamı Bayram Paşa, Sarhoş Mehmed Bey'in boynunu vurdurdu. Bolu'yu da eski Özi Beylerbeyi Abdi Paşa'ya *arpalık* olarak verdi (Mart 1637) (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 858; Mehmed Süreyya, 1996: 1068).

Abdi Paşa

Bolu sancakbeyi Abdi Paşa'nın kim olduğuna dair bir malumat yoktur. Abdi Paşa, bir yıl üç ay kadar Bolu'da görev yaptı. Onun kaderi de Sarhoş Mehmed Bey'inkine benzedi. 1638'de Bağdat seferi sırasında ordu Konya'ya vardığında ahalinin şikâyetleri gereğince 17 Haziran 1638'de katledildi (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 867). Bolu, aynı gün, Anadolu Beylerbeyi Varvar Ali Paşa'ya *arpalık* verildi (BOA. KK.d nr. 266: 51).

Varvar Ali Paşa

Ali Paşa, Bosna'dan devşirilmişti. Sarayda yetişerek sipahilikle taşraya çıktı. Kıbrıs, Maraş, Adana ve Anadolu Beylerbeyliklerinde bulundu. 17 Haziran 1638'de IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Konya sahasında Bolu sancağı Ali Paşa'ya *arpalık* verildi. Tecrübeli devlet adamı Bolu'dan Rumeli Beylerbeyliğine nakledilince (Önal, 2012: 530-531), Bolu, 4 Ocak 1639'da Rumeli'ndeki Kilis'in eski sancakbeyi olan Vezir Yusuf Paşa'ya *arpalık* olarak tevcih edildi (BOA. KK.d nr. 266: 51). Varvar Ali Paşa, Rumeli Beylerbeyi olduktan sonra sırasıyla Saruhan sancakbeyliği ile Van, Anadolu ve Adana Beylerbeyliklerinde bulundu. 21 Nisan 1644'te ikinci defa Bolu'ya *arpalık* yoluyla mutasarrıf oldu (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49; Önal, 2012: 310-311). İki buçuk ay sonra memleketi olan Bosna'ya beylerbeyi yapıldı (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49).

Vezir Yusuf Paşa

Nişancı (Tevki'î) ya da Koca lakapları ile anılan Yusuf Paşa, Enderun'dan nişancılık ile çıkarak vezir oldu (Mehmed Süreyya, 1996: 1698). Asker tedarikinde gösterdiği ihmal üzerine görevinden azledilerek Bosna serhaddindeki Kilis sancağına tayin edildi. (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1230). 14 Ocak 1636'da atandıği bu sancağı 2 Şubat 1640'a kadar idare etti (BOA. KK.d nr. 266: 31). Yusuf Paşa bu süre zarfında tekrar vezir rütbesine kavuştu ve 4 Ocak 1639'da Bolu'ya tayin edildi⁴. Bu görevini 2 Şubat 1640'a kadar sürdürdü. Vezir Yusuf Paşa tekrar Kubbealtı vezirliğine tayin edilince (BOA. TSMA.e nr. 798/3), sancak eski Sivas Beylerbeyi olan İbrahim Paşa'ya *arpalık* verildi (BOA. KK.d nr. 266: 51). Vezir Yusuf Paşa, daha sonra iki kez Silistre valiliği yaptı. Bir aralık Sadaret kaymakamlığı görevinde bulundu. Mehmed Süreyya, 1068'de (1657/58) öldüğünü kaydeder (Mehmed Süreyya, 1996: 1698).

İbrahim Paşa

İbrahim Paşa hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Bolu'ya atanmadan evvel Sivas Beylerbeyliği yaptığı bilinmektedir (BOA. KK.d nr. 266: 51). , 22 Şubat 1640'ta Bolu'ya tayin edildi (BOA. KK.d nr. 266: 51). Bolu'daki görevi altı ay kadar sürdürdü, daha sonra görevinden azledildi. Sivas'a gönderilen Siyavuş Paşa, İbrahim Paşa'nın azli nedeniyle Bolu'nun yeni idarecisi oldu (BOA. KK.d nr. 266: 51; BOA. A.RSK.d n. 1512: 49).

Siyavuş Paşa

Siyavuş Paşa, Abaza asıllı olup Celâlî Abaza Paşa'nın yetiştirmesiydi. Abaza Paşa'nın hazinedarlığını yaparken Abaza'nın ortadan kaldırılınca saraya alındı. Zamanla yükselerek Kapdan-ı derya oldu. Daha sonra Kubbealtı vezirliğine yükseltildi. 25 Ağustos 1640'ta Bolu, Siyavuş Paşa'ya *arpalık* olarak verildi. Siyavuş Paşa, Bolu'yu üç yıldan fazla bir süre tasarrufunda bulundurdu (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49). Daha sonra da Halep muhafazasına gönderildi (Ak, 2009: 310-311). Siyavuş Paşa'nın Bolu'yu ikinci kez tasarrufu

⁴ Defterde Yusuf Paşa'nın Bolu sancakbeyliği 4 Ocak 1639 (28 Şaban 1048) ile 22 Şubat 1640 (29 Şevval 1049) tarihleri arasında görünmektedir. (BOA. KK.d nr. 266: 51). Yine aynı defterde Yusuf Paşa'nın Kilis sancakbeyliği ise 14 Ocak 1636'da (5 Şaban 1045) başlayıp 2 Şubat 1640 (9 Şevval 1049) bitmiştir (BOA. KK.d nr. 266: 31).

12 Aralık 1645'te gerçekleşmişse de bir hafta sürdü. 19 Aralık'ta Bolu, eski Sadrazam Mehmed Paşa'ya verildi. (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49).

Kapıcılar Kethüdası Osman Ağa

Bolu, 25 Kasım 1643'te Kapıcılar Kethüdası olan Osman Ağa'ya arpalık olarak verildi. (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49). Osman Ağa hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Kapıcılar Kethüdası olduğuna göre sarayda yetişmiş olmalıdır. Osman Ağa'nın sancakbeyliği 20 Nisan 1644'te beş ayın sonunda nihayete erdi ve İç İl sancağına tayin edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 74). Yerine ikinci defa Varvar Ali Paşa getirildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49). Osman Paşa, 23 Şubat 1645'te bir kez daha Bolu'yu arpalık usulüyle yönetti (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 74). Bolu, 8 ay sonra Küçük Silâhdar Fazlı Paşa'ya arpalık olarak verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49).

Mehmed Paşa

Varvar Ali Paşa'dan sonra Mehmed Paşa Bolu'ya tayin edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49; BOA. TSMA.e nr. 798/28). Mehmed Paşa, sarayda yetişmiş büyük mirahurluğa kadar yükselmişti. Büyük mirahur iken 4 Ağustos 1643'te Adana Beylerbeyi oldu (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 70). Üç ay sonra da Sivas Beylerbeyliğine tayin edildi (1 Aralık 1643). Mehmed Paşa, 4 Temmuz 1644'te azledilerek yerine Sivas'a Vezir Musa Paşa tayin edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 56). İki gün sonra Mehmed Paşa'ya Bolu sancağı verildi (6 Temmuz 1644) (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49). Bu görevini 22 Ağustos'a kadar sürdürdü (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49).

Mustafa Paşa

Mehmed Paşa'dan sonra Bolu'ya eski Kastamonu mutasarrıfı Mustafa Paşa tayin edildi. Mustafa Paşa, saraydan mir-i alem olarak taşraya çıktı. Taşradaki ilk görevi 30 Ocak 1644'te atandığı Kastamonu sancakbeyliğiydi. Bir gün sonra Karaman Beylerbeyliği payesini aldı (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 47). 17 Temmuz 1644'te Kastamonu'dan azledildi. 22 Ağustos'ta da Bolu'ya tayin edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 47,49). Mustafa Paşa'nın Bolu'yu tasarrufu altı ay sürdü. Bolu, eski İç İl mutasarrıfı Osman Paşa'ya ikinci kez tevcih edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49).

Küçük Silâhdar Fazlı Paşa

Boşnak asıllı olup sarayda yetişti. Silâhdar Ağası olduktan sonra Anadolu Beylerbeyliğine tayin edildi. Sultan İbrahim'in dört yaşındaki kızı Fatma Sultan'la evlendirildi. (Uluçay, 1985: 63) Kaynaklar kendisinden *Damad Fazlullah Fazlı Paşa* veya *Vezir Musahib Fazlı Paşa Kapudan* şeklinde bahseder (BOA. TSMA.d nr. 9516; Kılıç, 2019: 191-229). Na'imâ, onun padişaha musahiplik yaptığını, Kapdan-ı deryalık ve Kubbealtı vezirliği dışında Rumeli, Anadolu, Tımsıvar ve Bosna beylerbeyliklerinde bulunduğunu yazar. (Na'imâ Mustafa Efendi, 2014:1060,1071,1094,1097,1105,1115,1198,1275,1389) Vezirliği sırasında Fazlı Paşa'ya Bolu sancağı 1 Eylül 1645'te arpalık olarak verildi. (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49). 12 Aralık 1645'te ise Siyavuş Paşa'nın arpalığı oldu (BOA. A.RSK.d nr. 1512: 49).

Civan Kapıcıbaşı Semiz (Semiz) Mehmed Paşa

Mehmed Paşa, Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın evliliğinden doğan Ayşe Sultan'ın soyundan gelmesi itibarıyla Sultanzade lakabıyla da anılmaktadır. Babası ise Sadrazam Semiz Ahmed Paşa'nın oğlu Abdurrahman Bey'dir. Sarayda eğitim gördü ve kapıcıbaşı oldu. Daha sonra ise Kubbealtı veziri oldu. 1637-1640 arası Mısır, 1642'de Özü ve 1643'te Şam beylerbeyliklerinde bulundu. Nihayet 31 Ocak 1644'te sadrazam oldu ancak görevine 10 Mart'ta başlayabildi. 17 Aralık 1645'te görevinden azledildi. (Emecen, 2019: 227-229). Bu süre zarfında Civan Kapıcıbaşı Semiz (Semiz) Mehmed Paşa'ya Bolu ve Niğbolu sancakları arpalık olarak verildi (Na'imâ Mustafa Efendi, 2014: 1073). Ocak 1646'da Girit'e serdar tayin edildi. 4 Ağustos 1646'da hummadan öldü (Emecen, 2019: 227-229).

Üçüncü Haseki Rukiye Sultan

Mehmed Paşa ölünce arpalıkları olan Bolu ve Niğbolu sancakları Sultan İbrahim'in hasekilerine *paşmıklık* verildi. Bolu, üçüncü haseki Rukiye Sultan'a, Niğbolu da altıncı haseki sultana tayin edildi (BOA. A.RSK.d

nr. 1512: 49; Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1083). 8 Ağustos 1648'te Sultan İbrahim tahttan indirildi (Emecen, 2000: 280). 22 Ağustos 1648'de Bolu Yeniçeri Ağası olan Emir Şerif Mustafa Ağa'ya tevcih edildiğine göre (BOA. TSMA.e nr. 794/73; Kâtib Çelebi, 2016: 990), en fazla iki yıl üzerinde kalmış olmalıdır.

Emir Mustafa Paşa

Emir Mustafa Paşa Sarayda yetişerek silahdar ağalığına kadar yükseldi. 10 Haziran 1648'de Hamzapaşazade azledilince Yeniçeri Ağası tayin edildi (Katib Çelebi, 2016: 983). Sultan İbrahim'in tahttan indirilerek katledilmesinde önemli rol oynadı (Katib Çelebi, 2016: 989). Sultan Mehmed tahta geçince Emir Mustafa Ağa'ya Bolu sancağı verildi. (Katib Çelebi, 2016: 990; Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1178). Bir yıl kadar görev yaptıktan sonra Bolu'dan azledildi (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1230). Mustafa Paşa, daha sonra kariyerinde yükseldi, vezirlik payesi verilerek defterdar oldu (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1276; Mehmed Süreyya, 1996: 1590-1591).

Yusuf Paşa

1 Ağustos 1650'de Mustafa Paşa'nın yerine eski Kars Beylerbeyi Yusuf Paşa tayin edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1520: 20). Yusuf Paşa'nın kimliği hususunda bir malumat bulunmamaktadır. Yusuf Paşa'nın Bolu'yu idaresi yaklaşık sekiz ay sürmüştür.

Şemsipaşazade Ahmed Paşa

Bolu, 1 Nisan 1651'de eski Karaman Beylerbeyi Şemsipaşazâde Ahmed Paşa'ya her yıl devlete 60 kese akça⁵ ödemek koşuluyla *arpalık* verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1522: 80). Şemsi Paşazade Ahmed Paşa, Candaroğulları hanedanından meşhur Şemsi Ahmed Paşa'nın oğluydu. Tespit edilebilen tek görevi Bolu sancakbeyliğidir. (Katıranrı, 2022: 73). İlk görevi üç ay kadar sürdü. Daha sonraki görevleri de bilinmemektedir. Bolu, 30 Ağustos 1656'da Molova muhafazasına görevlendirilen Şemsi Paşazade Ahmed Paşa'ya verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1529: 307). Ahmed Paşa, 1656-1664 yılları arasında sekiz yıl kadar Bolu'yu arpalık olarak idare etti (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 94: 5/19). Yönetimi döneminde Ahmed Paşa gerek Molova gerekse Bozcaada muhafazasında görevlendirildi. Uzun ve istikrarlı bir yönetim sergilemesi neticesinde Ahmed Paşa'ya Bolu 1664'te *muhassıllık* olarak verildi⁶. Bolu'nun dört yıllık muhassıllık şeklindeki yönetimi sonrası, Ahmed Paşa Bolu'daki görevinden azledildi yerine Vezir Mehmed Paşa tayin edildi (BOA. AE.SMMD.IV. nr. 83/9881).

Benli Hasan Ağa

Benli Hasan Ağa müteferrika sınıfındandı. Canpoladoğlu'na bağlılığıyla bilinmekteydi. (Mehmed Süreyya, 1996: 636) Tayin olduğu dönem Anadolu'da Abaza Hasan Paşa isyanı bulunmaktaydı. Eş zamanlı olarak Bolu'da da Köleoğlu adlı biri eşkıyalık yapıyordu ve zamanla o da Abaza Hasan'ın isyanına dahil oldu. Benli Hasan, Abaza Hasan'ın üzerine memur kılındıysa da pek bir şey yapamadı. İdarede aciz bir kimseydi. Öyle ki Naima, sancağın tuğlarını çaldırıldığından söz eder (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1312-1315). Şemsipaşazade Ahmed Paşa'nın ilk Bolu sancakbeyliği sonrası 13 Temmuz 1651'de Bolu kendisine arpalık olarak verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1522: 112, 135, 145, 151). Aynı yılın Kasım ayında Benli Hasan Paşa hastalandı, yerine Şemsipaşazâde Ahmed Paşa tekrar Bolu'ya mutasarrıf oldu (BOA. A.RSK.d nr. 1522: 243; Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1362; Kâtib Çelebi, 2016: 1042).

Seyyid Mehmed Paşa

Şemsipaşazade Ahmed Paşa'nın üç aylık mutasarrıflığından sonra, Bolu 3 Temmuz 1652'de eski Mısır Beylerbeyiliği'nden mazul Seyyid Mehmed Paşa'ya tevcih edildi (BOA. A.RSK.d nr. 1526: 31)⁷. Seyyid

⁵ 1650'lerde bir kese 60.000 akçaya tekabül ediyordu. Buna göre Ahmed Paşa'nın devlete ödemesi gereken meblağı 3.600.000 akça olarak hesap edebiliriz. Kesenin değeri hakkında bkz: Baki Çakır, "Kese", *DİA*, C. EK-2, Ankara 2019, s. 42-43.

⁶ 19.08.1664 tarihli bir belgede Şemsipaşazade Ahmed Paşa Bolu muhassılı olarak geçmektedir. BOA. AE.SMMD.IV. nr. 98/11550.

⁷ AK. MC.YZ.d nr. O.70, s. 113'te atanma günü bir gün sonra görünmektedir.

Mehmed Paşa'nın kimliğine dair şimdilik bir malumat yoktur. Seyyid Mehmed Paşa'nın Bolu'yu ne zamana kadar tasarruf ettiği de belli değildir⁸.

Kürd Mehmed

Bolu, Seyyid Mehmed Paşa'nın yönetimi sonrasında 1654 yılı civarında *voyvodalığa* dönüştürüldü. İbşir Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde adamlarından olan Kürd Mehmed'e verildi. Mehmed Süreyya'ya göre, Kürd Mehmed, ismi verilmeyen bir Birecik beyinin kethüdasıydı. Daha sonra, efendisi azledilince İstanbul'a gelmişti. İstanbul'daki yeniçeri ağalarının himayesine giren Kürd Mehmed, bir süre sonra Mora'ya tayin oldu. Onu himaye eden ağaları ölünce, Mora'dan azledildi (1651). Azli sonrası dönemin güçlü paşalarından İbşir Paşa'nın adamı oldu. Bolu voyvodalığa dönüştürülünce 1655'te voyvoda olduysa da kısa bir süre sonra görevini bıraktı (Na'îmâ Mustafa Efendi, 2014: 1598; Mehmed Süreyya, 1996: 1031).

Ketebe'nin oğlu Osman Ağa

21 Kasım 1655'te Osman Ağa, Bolu sancağını *iltizamına* aldı (BOA. A.RSK.d nr. 1529: 143). Bolu, sekiz ay kadar mültezim Osman Ağa tarafından idare edildi. Osman Ağa'nın kimliği hakkında bir malumat yoktur. Bolu'yu ne şekilde iltizamına aldığı da şimdilik belirsizdir. Osman Ağa'dan sonra sancağın iltizamla idaresi kaldırıldı. Bolu, 30 Ağustos 1656'da Şemsi Paşazade Ahmed Paşa'ya verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1529: 307). Ahmed Paşa ile ilgili yukarıda malumat verilmişti.

Vezir Seyyid Mehmed Paşa

Ahmed Paşa'dan sonra Vezir Mehmed Paşa'ya Bolu sancağı arpalık verildi. 25 Ocak 1668'de atandığı için sultan tarafından hilat hediye edildiğine göre Bolu'daki görevi bu tarihten evvel başlamış olmalıdır. (BOA. AE.SMMD.IV. nr. 83/9881). 5 Mart 1668'de Vezir Seyyid Mehmed Paşa'ya Bolu'ya ilave olarak Ankara sancağı da arpalık verildi (BOA. İE.TCT. nr. 3/278). Vezir Seyyid Mehmed Paşa'ya dair başkaca malumat yoktur.

Şemsipaşazade Müteferrika Ahmed Bey

Vezir Seyyid Mehmed Paşa'dan sonra Bolu bu kez de ocaklık statüsü kazanarak Şemsipaşazade Müteferrika Ahmed Bey'e tevcih edildi. Şemsipaşazade Ahmed Bey, Candaroğulları hanedanına mensuptu. Şemsi Ahmed Paşa'nın soyundan gelmekteydi. Müteferrika Ahmed Bey, Bolu sancağını *ocaklık* şeklinde tasarruf etmek karşılığında devlete yılda 30.000 kuruş (yaklaşık 300.000 akça) ödemeyi taahhüt etmişti (BOA. TSMA.e nr. 529/26).

Enderunlu Hasan Paşa

Müteferrika Ahmed Bey'in ardından Bolu, 23 Mart 1670'te Mora sancağını da arpalık olarak tasarruf eden Enderunlu Hasan Paşa'ya arpalık verildi (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 830:3; Sahillioğlu, 1966:27-28; Konrapa, 1960: 274). Hasan Paşa, Enderun'da yetişip çukadar oldu. Görev yaptığı yerler arasında Diyarbekir, Mora, Cidde, Bağdad, Basra gibi eyaletler bulunmaktadır. M. Süreyya, güçlü bir idareci olduğunu kaydetmektedir (Mehmed Süreyya, 1996: 631). Hasan Paşa, Bolu'da görev yaptıktan sonra Diyarbekir eyaletine tayin edildi. (Derin, 1993: 313),

Mustafa Paşa

Bolu, Hasan Paşa'nın yerine Mustafa Paşa'ya arpalık olarak verilmiştir. Mustafa Paşa, 7-16 Ağustos 1671 tarihleri arasında Bolu'ya tayin edilmiştir (Sahillioğlu, 1966: 31-32). Mustafa Paşa'nın kimliğine dair bir malumat yoktur.

Mehmed Paşa

⁸ AK. MC.YZ.d nr. O.70'teki kayıtlar 1654 Şubatına kadar devam ettiği halde Bolu'ya dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bu durumda 1654 Şubatına kadar Seyyid Mehmed Paşa'nın görevde olduğu düşünülebilir. Nitekim 1653 yılı Martına tarihlenen bir belgede Bolu valisi olarak Seyyid Mehmed Paşa'nın adı geçmektedir. BOA. TSMA.e nr. 1040/9 (31.03.1653)

Mustafa Paşa'nın ardından Bolu'ya Mehmed Paşa tayin edildi (BOA. İE.DH. nr. 3/233). Mehmed Paşa göreve geldikten sonra mütesellimi Salih Ağa aracılığıyla halktan fazla vergi toplamaya başladı. Bu davranışlarını tasvip etmeyen Bolu kadısı merkeze şikâyetinde dahi bulundu. (BOA. İE.ŞKRT. nr. 1/35). Şikâyetlerin merkeze ulaşması üzerine kısa süre sonra Mehmed Paşa görevinden azledildi.

Halil Paşa

Mehmed Paşa'dan sonra Halil Paşa'nın atandığı görülmektedir (İsa-zade Efendi, 1996: 134). Halil Paşa, iki yıldan fazla Bolu mutasarrıflığı yaptı. Mehmed Paşa döneminde mütesellimlik yapan Salih Ağa ise görevinin başında kaldı. Halil Paşa, Bolu mutasarrıflığı sırasında Mora muhafazasına gönderildi ve orada öldürüldü (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 835: vr.38a).

Kadıoğlu Hüseyin Bey

Halil Paşa'nın yerine 1683'te Kadıoğlu Hüseyin Bey geçti (Türkal, 2012: 801). Hüseyin Bey, başarılı bir askerdi. Viyana Kuşatmasına katıldı. Burada gösterdiği yararlılıklar neticesinde önce paşa rütbesine yükseltildi (Türkal, 2012: 807), daha sonra da 11 Ekim 1683 tarihinde Sivas Beylerbeyliğine tayin edildi (Türkal, 2012: 898).

Ferhad Paşazade Ahmed Paşa

Hüseyin Paşa, Sivas'a atanınca Bolu, eski Hamid Sancakbeyi (Türkal, 2012: 907) Ferhad Paşaoğlu Ahmed Paşa'ya verildi (Türkal, 2012: 924)⁹. Ferhad Paşaoğlu Ahmed Paşa, halka zulmettiği gerekçesiyle Buçuktepe'de boynu vuruldu ve malları müsadere edildi (BOA. MAD.d nr. 2391: 183, 203; BOA. TSMA.e nr. 224/1). M. Süreyya, Ahmed Paşa'yı rüşvetçi ve zalim olarak tanımlamaktadır (Mehmed Süreyya, 1996: 196).

Kabakulak Ahmed Paşa

Bolu, Ahmed Paşa'nın katli sonrası 31 Mayıs 1684'te Sipahiler Ağası Kabakulak Ahmed Ağa'ya arpalık verildi (BOA. MAD.d nr. 2931: 183, 203; BOA. TSMA.e nr. 224/1; (Türkal, 2012: 924). Boşnak kökenli Kabakulak Ahmed Paşa, Bolu'ya tayin olur olmaz eski mütesellim Abdurrahman Ağa'yı görevinden azletti. Onun yerine 14 Mayıs 1685'te Kenan Ağa'yı mütesellim atadı (BŞS. Nr. 835: vr.12b, 13b). Ertesi yıl Kabakulak Ahmed Paşa, Rumeli payesiyle Kastamonu'ya tayin edildi. Daha sonra Boğazların muhafazasında görevliyken Anadolu Beylerbeyi oldu. 1690'da savaşta topla vurularak öldü. (Mehmed Süreyya, 1996: 212)

Yusuf Paşa

Kabakulak Ahmed Paşa'nın yerine Yusuf Paşa tayin edildi (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 835: vr. 49a, 53a). Yusuf Paşa da Kenan Ağa'yı görevden alarak yerine Hüseyin Ağa'yı mütesellim tayin etti. Yusuf Paşa, İsakça muhafazasında bulunduğu sırada Hüseyin Ağa'nın yerine Mustafa Ağa b. Süleyman'ı 25 Nisan 1687'de mütesellim tayin etti (BOA. MŞH.ŞSC.d 836: vr. 4a).

Kemankeş Ahmed Paşa

Bolu, 4 Ocak 1688'de Anadolu'nun sekban ve sarucalarını sefere getirmek şartıyla Ser-çeşme Kemankeş Ahmed Ağa'ya verildi (Türkal, 2012: 1110; Mehmed Süreyya, 1996: 220). Kemankeş Ahmed Paşa, Kastamonu, Konya, Diyarbakır valiliği yapmış ve nihayetinde Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerine kadar yükselmişti. Köprülüzade Mustafa Paşa'nın savaşta yenilmesinin müsebbibi olarak gösterilerek Edirne'de idam edilmiştir. M. Süreyya, seyyid soylu, sadık ve mücahit bir kişi olduğunu kaydeder. (Mehmed Süreyya, 1996: 220). Kemankeş Ahmed Paşa, Bolu'da görev yaptıktan sonra Rumeli Beylerbeyi tayin edildi (Türkal, 2012: 1170).

Mustafa Paşa

Kemankeş Ahmed Paşa Rumeli Beylerbeyi olunca Bolu sancağı da 23 Eylül 1688'de - beylerbeyilik payesiyle eski Çirmen sancakbeyi Mustafa Bey'e tevcih edildi (Türkal, 2012: 1170). Mustafa Paşa, Tırhala

⁹ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani adlı eserinde 1685'te idam edildiğini yazmaktaysa da doğru değildir. *Sicill-i Osmanî I*, s. 51.

sancakbeyliği yapmıştı (Türkal, 2012: 907). Daha sonra kendisine Çirmen sancağı verildi. Bir sonraki görev yeri de Bolu sancağı oldu. Bolu'dan sonra Trabzon eyaletine tayin edildi ve görevdeyken öldü (Türkal, 2012: 1342).

Mehmed Paşa

1690 yılında Bolu, Mehmed Paşa'nın arpalığı oldu¹⁰. 14 Kasım 1690 tarihli bir belgede Bolu Paşası olarak Mehmed Paşa'nın ismi geçmektedir. Bolu'nun 1690 yılında Mehmed Paşa'nın idaresinde kaldığı anlaşılmaktadır. Mehmed Paşa'nın kimliğine dair bir malumat bulunmamaktadır.

Bostancı Mahmud Paşa

Mehmed Paşa'dan sonra 24 Ocak 1691'de Tameşvar muhafazasıyla görevli beylerbeyi payeli Mahmud Paşa sancağın başına getirildi (Türkal, 2012: 1342). Mahmud Paşa, bostancılıktan geldiğinden Bostancı lakabıyla biliniyordu. Özü ve Sivas beylerbeyliklerinde bulunmuş, Amasya ve Bolu sancakbeyliği yapmıştı. M. Süreyya Zenta Muharebesi'nde öldüğünü söylemektedir. (Mehmed Süreyya, 1996: 923).

Fındık Mustafa Paşa

Mahmud Paşa'dan sonra sancağa Fındık Mustafa Paşa tayin edildi (Türkal, 2012: 1396). Mustafa Paşa, Bosna taraflarında yetişmiş ve savaşlarda şöhret kazanmış tecrübeli bir askerdir. Bosna Beylerbeyliği yapmış, Pojege ve Kanije muhafızlığında bulunarak vezirlik rütbesine kadar yükselmişti (Mehmed Süreyya, 1996: 1194). Kasım 1691'de Fındık Mustafa Paşa'ya askerleriyle birlikte Tameşvar muhafazasına serdar olması şartıyla Bolu'ya ek olarak Kastamonu da verildi (BOA. A.RSK.d nr. 1522: 4). Fındık Mustafa Paşa, 25 Haziran 1693'te sefere katılmak için Edirne'de Çukurçayır'na vardığında hakkındaki şikâyetler gerekçe gösterilerek öldürüldü (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995: 451). Mustafa Paşa'nın döneminde Bolu'da mütesellim olarak İsmail Ağa (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 839: 5b) ile Osman Ağa'nın isimleri geçmektedir (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 839: 9a).

Voyvodalar Dönemi (1693-1700)

Fındık Mustafa Paşa'nın katli sonrası 11 Temmuz 1693 tarihli fermanla Bolu sancağı Havâss-ı Hümâyûn'a ilhak edilerek voyvodalar eliyle idare edilmeye başlandı. Gerekçe olarak Bolu sancağına mutasarrıf olanların fazla vergi alarak halka zulmetmeleri gösterilmektedir (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 839: 55b; Batmaz, 1996:45). Bolu, voyvodalığa dönüştürülünce 9 Ağustos 1693'te ilk voyvoda Osman oldu (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 839: 51b,54a). 1694'te Osman'ın ardından Bolu voyvodalığını deruhde eden kişi Şehremini Hüseyin idi (BOA. MŞH.ŞSC.d nr. 839:40a,44b). 3-12 Temmuz 1695 tarihli bir kayda nazaran, Hüseyin'den sonraki Bolu Hâssı voyvodası El-hâcc Ömer Ağa görülmektedir (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 103: 100/728). 25 Şubat 1696 tarihli bir hükme göre, Ömer Ağa'dan sonra Bolu'ya Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılığı payeli Ahmed atanmıştır (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 108: 55/446; Batmaz,1996:45). Bolu, voyvoda Ahmed tarafından yönetildiği sırada (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 108: 224/957) Azak muhafazasında bulunan Fırkate Kaptanı İlyas'a Bolu sancakbeyliği payesinin verilmiştir. (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 108:716,718/886) Ancak Ahmed'in voyvodalığının 1699 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA. A.DVN.MHM.d nr. 110: 598/2772). Ahmed'den sonra tekrar El-hâcc Ömer Ağa'nın voyvoda tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren 18. yüzyıl başlarına kadar Ömer Ağa Bolu voyvodalığı yapmıştır (BOA. İE.TZ. nr. 5/459). (Aksay,2023: 57)

3. Değerlendirme

Bolu sancağı, 17. yüzyılda genellikle mutasarrıf paşaların idaresinde bulunmaktadır. Bu görüntüye göre, mutasarrıf paşalar Bolu'yu çoğunlukla *arpalık* şeklinde yönetmişlerdir. (bkz: EK) Öyle anlaşılıyor ki paşalar kendilerine tahsis edilen sancağın gelirlerini sancağa gelmeden tasarruf etmektedirler. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere Bolu'ya tayin edilen paşalar arasında belirli bir yerin muhafazasıyla görevlendirilen kimseler bulunmaktadır. Yüzyılın sonuna doğru sancakta görev yapan mütesellimlerin varlığı bu yargıyı doğrular niteliktedir.

¹⁰ "ber vech-i arpalık Bolu sancağına mutasarrıf olan Mehmed..." BOA. A.DVN.MHM.d nr. 100, s. 42, H. 138.

Öte yandan Bolu'nun yöneticileri arasında Candaroğulları hanedanından kimselerin bulunması dikkat çekicidir. Kızıl Ahmedli Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey, Şemsi Paşa oğlu Mehmed Paşa, Şemsipaşazade Ahmed Paşa ve Şemsipaşazade Müteferrika Ahmed Bey Candaroğulları hanedanına mensuptur. 15. ve 16. yüzyıllarda da Bolu sancağının idarecileri arasında bu hanedandan kimseler bulunmaktaydı ve Bolu'da uzun yıllar görev yapmışlardı. Anılan dönemlerde bu kişilerin askerî kadrolardaki varlığı Bolu'da adı konulmamış bir *yurtluk* idaresinin oluştuğu izlenimini vermekteydi¹¹. 17. yüzyıla gelindiğinde de bu hanedandan kimselerin Bolu'nun yöneticileri arasında bulunmaları, ailenin sancakta -ve tabii devlet nezdinde- saygınlıklarını koruyabildiklerini ve varlıklarını sürdürebildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, dikkat çekici bir başka husus ise Candaroğulları ailesinin Bolu'yu yönettiği dönemlerin aynı zamanda sancakta *ocaklık* uygulamasının yapıldığı dönemler olmasıdır. Bolu, 1632-1634 ile 1669-1670 yılları arasında ve Şemsipaşazade Mehmed Paşa ile Şemsipaşazade Ahmed Paşa dönemlerinde olmak üzere iki defa ocaklık şeklinde yönetilmiştir. Bu iki isme ocaklık şeklinde tevcih edilmiş olsa da bu durum çok uzun sürmemiş en fazla iki yıl uygulanabilmiştir.

Sancağa yapılan atamalardaki bir diğer önemli husus, atama kayıtlarından görülebildiği kadarıyla, merkezi hükümeti etkileyen olayların Bolu'ya sirayet etmesidir. Canpoladoğlu ve Abaza Paşa gibi merkezi idareye muhalefet etmiş kimselerin dönemin politik yapısı içerisinde yer aldıkları dönemde taşrada etkinlik gösterdikleri görülmektedir. Bunların adamlarının Bolu sancağını yönetmeleri buna kanıttır. Abaza Paşa'nın adamlarından Kör Hazineci lakaplı İbrahim Paşa, Sarhoş Mehmed Paşa ve Varvar Ali Paşa ile Canpoladoğlu'nun adamlarından Benli Hasan Paşa Bolu'ya mutasarrıf tayin olundular. Bu isimlerin tayinleri merkezin çevreye yansımalarını göstermesi bakımından önemlidir.

Bolu sancağı -aralık ve ocaklık uygulamalarının haricinde- hâss ve iltizâm şeklinde de tasarruf edilmiştir. 1646-1648 yılları arasında Üçüncü Haseki Rukiye Sultan'ın *paşmaklığı* oldu. Öte yandan anılan yüzyılda sancakta eşi görülmemiş bir uygulamaya gidildi ve 1655'te Ketebe'nin oğlu Osman Ağa tarafından iltizama alınarak bir yıl boyunca mültezim eliyle idare ettirildi. Yüzyılın sonuna doğru ise mîrî hâss statüsüne dönüştürülerek voyvodalar eliyle yönetildi (Özkaya, 2014: 122; Kılıç, 2021: 155, 160, 252). 1693 yılından itibaren yüzyılın sonuna kadar da kesintisiz bir şekilde hâss statüsünde kaldı.

17. yüzyılda Bolu sancağı, önceki yüzyıllardan farklı olarak, sancakbeyleri yerine mutasarrıf paşaların kontrolindedir. Sancağın statüsü yüzyıl içerisinde birden fazla olacak şekilde değiştirilmiştir. Çalışmamızın girişindeki savlar doğrultusunda ele alındığında, klasik dönemde etkin olan Candaroğulları hanedanının, sonraki yüzyılda da sancak idaresinde bulunduğunu görülmektedir. Üstelik eyalette ocaklık uygulamasının yapıldığı tek sancak olması ve bu uygulamanın Candaroğulları mensupları özelinde yapılması itibarıyla sancağın özgün yapısının dikkatle ele alınmasını gerektirmektedir.

Bir başka husus, sancakbeylerinin önemini kaybederek paşaların ön plana çıktığı 17. yüzyılda Bolu sancağı açısından sancak idaresi imparatorluğun genel görünümüyle benzerdir. Mutasarrıf paşaların büyük bir bölümünün beylerbeyi payesiyle göreve gelmesi, merkez açısından taşra idaresinde sancakbeyleri yerine beylerbeylerin ön planda tutulduğunu -Bolu özelinde de- ortaya koymaktadır. Barkey'in de (2021: 117-119) vurguladığı üzere, merkezleşmenin bir sonucu olarak -ve tabii imparatorluğun genişlemesiyle birlikte- sancaklar zamanla önemlerini yitirerek yerini daha büyük bir idari birim olan eyaletlere bırakmıştır. Bu da bir tür Osmanlı tarzı merkezleşme sürecinin sonucuydu.

Timar sisteminin önemini kaybetmesi, aralık olarak dağıtılan sancakların sayısının artması ve artan nakit ihtiyacı karşısında sancakbeyinin yerini doldurabilecek bir beylerbeyi kurumunun olması sancakbeylerini devre dışı bıraktı. Öte yandan taşradaki askerî yapının en tepesinde duran beylerbeyiler, sefere götürebilecekleri çok sayıda askeri bulundurabilmeleri sayesinde, sancakbeylerinin yerini almakta zorlanmadılar (Barkey, 2021: 120).

¹¹ 15. ve 16. yüzyıllarda Bolu'nun sancakbeyleri hakkında bkz: Ümit Katıranıcı, "15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, Van 2022, s. 89-100. Bolu ve Candaroğulları ailesi arasındaki ilişki için bkz: *aynı yazar, Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2022, s. 210-213.

Beylerbeyinin “kazanan” sancakbeyinin ise “kaybeden” olarak konumlandığı bu değişim çağında taşra idarecilerinin profilleri de değişti. Taşra idaresinde sancakların yerini bir üst birim olan ve merkezden kolaylıkla kontrol edilebilecek olan beylerbeyliklerin/eyaletlerin aldığı anlaşılmaktadır. Sancaklardaki iltizam uygulamaları da –nitekim Bolu sancağı da bir süre mültezim ile yönetilmişti- yine nakit ihtiyacının karşılanması için karlı bir yöntem olarak bu dönemde uygulandı. Herşeye rağmen yerelden yükselebilmüş bazı sancakbeyleri statülerini korumayı ve görevlerinde yükselmeyi başarabildiler. Candaroğulları hanedanına mensup yöneticilerin varlığı bu savı desteklemektedir. Sistemin içerisinde kendilerine bir yaşam alanı açabilmeleri kişisel becerilerinin yanında sancağın kendine özgü durumundan kaynaklanıyor olmalıdır.

4. Sonuç

Bu araştırma yukarıda değinilen genel örüntü içerisinde Bolu sancağının durduğu yeri göstermektedir. Özellikle dikkat edilmesi gereken husus, yüzyılın genel eğilimi içerisinde görüldüğü şekliyle mutasarrıf paşaların arpalık usulüyle sancak tevcihlerinde yer almaları üzerinden geliştirilen açıklamalar istisnaları gözden kaçırmaya yol açabilir. Bolu örneğinden hareketle, 15. ve 16. yüzyıllarda büyük oranda bir hanedanın kontrolünde olan Bolu’nun 17. yüzyıldaki idarecilerine bakıldığında aynı aileden isimleri yöneticiler arasında görmek her bir sancağın kendine özgü koşullarına dikkat etmemiz gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, taşra idarecilerinin kimliklerini her bir sancak için ortaya koymak merkez ile taşra arasındaki ilişkileri anlamak bakımından oldukça önemlidir. Nitekim, Bolu özelinde bakıldığında isyan ve kriz dönemlerinin taşraya yansımalarını görmek mümkün oldu. Bu dönemlerin yansımalarını diğer sancaklar üzerinden görmek 17. yüzyılın doğasını anlamayı daha anlamlı, belki de olduğundan daha farklı, kılabilir.

Bu çalışmanın bir diğer sonucu da taşra örgütlenmesinde devletin taşra ile olan iş birliğinin en kritik zamanlarda ortaya çıkmasıdır. Nitekim, daha yüzyılın başında Celâlî isyanları devrinde Bolu idaresinde yerleşmiş hanedanı -Candaroğulları’nı- görmek ve ayrıca sancağın en uzun süreli idarecisinin de yine bu yerleşmiş hanedanın üyesi olduğunu tespit etmek buna en açık örnektir. Çalışma bu açıdan bizi diğer sancakların yönetici profillerinin de ortaya çıkarılması gerektiği sonucuna götürmektedir. Sonuçta bu çalışma hem Bolu tarihine katkı sağlamaya hem de taşra idarecilerinin yönetici profillerine odaklanmaya hizmet etmiştir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Arşiv kaynakları

BOA. A.RSK.d nr. 1477, 1512, 1520, 1522, 1526, 1529.

BOA. A.DVN.MHM.d nr. 75, 78, 82, 84, 85, 94, 100, 103, 106, 108, 110.

BOA. A.DVNSMHM.ZYL.d, nr. 8.

BOA. AE.SMMD.IV. nr. 83/9881; 98/11550.

BOA. AE.SMST.II nr. 134/14808.

- BOA. C. DH. Nr. 12/6095
 BOA. İE.DH. 3/233; 5/427.
 BOA. İE.ŞKRT. nr. 1/35.
 BOA. İE.TCT. nr. 3/278.
 BOA. İE.TZ. nr. 5/459.
 BOA. KK.d nr. 180, 266.
 BOA. MAD.d nr. 2931, 5726, 18201
 BOA. TSMA.e nr. 224/1; 529/26; 794/73; 798/3; 798/28; 1040/9.
 BOA. TSMA.d nr. 9516.
 İBB. Atatürk Kitaplığı: AK. MC.YZ.d nr. O.70.
 Bolu Şer'iyeye Sicilleri: 830, 835, 836, 839.

Kaynak eserler

- Kâtib Çelebi. (2016), Fezleke (Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)), (Haz.: Zeynep Aycibin), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
 Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995), Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704), (Haz.: Abdülkadir Özcan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
 Derin, F. Ç. (1993), Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
 İ sazade. (1996), İ sâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl), (Haz.: Ziya Yılmaz), İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
 Karaçay Türkal, N. (2012), Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
 Mehmed Süreyya. (1996), Sicill-i Osmanî, (Haz.: Nuri Akbayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
 Na'îmâ Mustafa Efendi. (2007), Târîh-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn), (Haz.: Mehmet İpşirli), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tetkik eserler

- Ak, M. (2009), Siyavuş Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 37, ss. 310-311), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
 Akdağ, M. (1995), Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâlî İsyânları, İstanbul: Cem Yayınları.
 Aksay, B. (2023), 18. Yüzyılın İlk Yarısında Bolu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
 Barkey, K. (2021), Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi, (Çev.: Zeynep Altok), İstanbul: Kronik Yayınları.
 Bowen, H. (1986), Bashmaklık, Encyclopaedia of Islam New Edition, (Vol 1, ss. 1079-1080), Leiden: E. J. Brill.
 Baltacı, C. (2019), Arpalık, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt EK-2, ss. 42-43), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
 Çakır, B. (2019), Kese, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 3, ss. 392-393), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Emecen, F. (2019), Mehmed Paşa, Sultanzâde, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt EK-2, ss. 227-229), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (2000), İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 21, ss. 274-281), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1978), Arpalık, Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, (Cilt 1, ss. 592-595), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gökbilgin, M. T. (1979), Başmaklık, Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, (Cilt 2, ss. 333-334), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İbnülemin Mahmud Kemal. (1926), Arpalık, TTEM, XVI/17, s. 276-283.
- İpşirli, M. (2007), Paşmaklık, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 34, ss. 186-187), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Katırcı, Ü. (2022), 15. ve 16. Yüzyıllarda Bolu Sancakbeyleri, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 55, s. 89-100.
- Katırcı, Ü. (2022), Candaroğlu Ailesinin Osmanlı Sistemine Entegrasyonu: Bir Beylik Ailesi Şecere Araştırması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Kâtib Çelebi. (2016), Fezleke Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655), (Haz. Zeynep Aycibin), İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Kılıç, O. (2019), Budin ve Tımuşvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, OTAM, 46, s. 191-229.
- Kılıç, O. (2021), Osmanlı Taşrasının İdari Taksimatı ve Yöneticileri Kuruluştan 19. Yüzyıla, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Konraba, M. Z. (1960), Bolu Tarihi, Bolu: Bolu Vilayet Matbaası.
- Kunt, İ. M. (1978), Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Mantran, R. (1986), Arpalık, Encyclopaedia of Islam New Edition, (Vol 1, ss. 658), Leiden: E. J. Brill.
- Önal, A. (2012), Varvar Ali Paşa, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 42, ss. 530-531), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkaya, Y. (2014), Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkaya, Y. Akyıldız, A. (2020), Muhassıl, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 31, ss. 18-20), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Seyyid Muhammed Es-Seyyid. (2004), Mısır, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (Cilt 29, ss. 564-565), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, M. (2002), Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Seferi Mühimmesi (1607), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Turan, Ş. (1963), XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı, Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Ankara, s. 201-232.
- Uluçay, M. Ç. (1985), Padişahların Kadınları ve Kızları, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Zeyrek, Y. (1999), IV. Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.